

DİVANI MAHDUMKULU ADLI ESER ÜZERİNE

Tahir AŞIROV*

Geliş Tarihi: Haziran, 2016

Kabul Tarihi: Şubat, 2017

Taryhy ençeme müňýyllyklara uzap gidýän türkmen halky adamzat medeniýetiniň ösüşine özüniň saldamly goşandyny goşdy. Türkmen halkynyň taryhynyň gadymy bolşy ýaly, onuň şygryýet dünýäsi hem gadymy we baýdyr. Taryhyň dürli döwürlerinde ýaşap geçen türkmen şahyrlary dünýä edebiýatynyň taryhynda uly orun eýeläpdiler. Türkmen halkynyň şygryýet dünýäsi hakynda gürrüň edilende özüniň çuňňur manyly, sada hem düşnükli şygrylary bilen öz döwrüni ýagtyldan, türkmen şygryýetiniň kämilleşmegine, türkmen çeper diliniň ösmegine saldamly goşant goşan şahyr Magtymguly Pyragy göz önünde janlanýar.

Türkmen halkyna we bütin adamzada uly ruhy gymmatlygy miras goýan Magtymguly Pyragynyň döredijiligi dürli döwürlerde dünýä jemgyýetçiliginiň ünsüni özüne çekip, diňe bir türkmen we Aziýa alymlarynyň däl, eýsem, ýewropaly alymlaryň hem ylmy işleriniň esasy özenini düzüpdir, gündogarşynas alymlaryň öz ylmy işlerinde salgylanýan esasy çeşmeleriniň birine öwürülipdir. Türkmen we türki dilleriň sözlügi düzülende, ilkinji hem ygtybarly gollanmalaryň biri hökmünde Magtymguly Pyragynyň goşgulary peýdalanylýpdyr.

* Yrd. Doç. Dr.; Bülent Ecevit Üniversitesi, tahirashirov@gmail.com.

Magtymgulynyň ynsanperwerlige ýugrulan eserleriniň özboluşly häsiýeti onuň türkmen halkynyň däl, eýsem, dünýä halklarynyň hem şahyry bolmagyna getiripdir.

Dünýäniň dürli künjeklerindäki golýazma kitaphanalarynda Magtymgulynyň dürli golýazma nusgalary bar. Russiýanyň Ylymlar akademiýasynyň Gündogar golýazmalary institutynda türki golýazmalaryň içinde beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň golýazmalarynyň baş sany nusgasy saklanylýar.

Türkmen halkynyň beýik ogly, beýik akyldary hem milli şahyry Magtymgulynyň döredijiliginiň özboluşly taraplaryny ýüze çykarmakda onuň eserleriniň ýazylan döwürlerini, şol döwürleriň jemgyýetçilik aýratynlyklaryny anyklamak örän ähmiýetlidir. Şonuň bilen bir hatarda beýik şahyryň golýazmalarynyň, nesilden-nesle geçip gelýän şygrylarynyň alymlar tarapyndan neşir edilen nusgalarynyň bilinmegi hem aýratyn möhüm meseledir.

Magtymguly Pyragy öz halkyna we bütin adamzada eden hyzmatlary bilen türkmenleriň hem beýleki halklaryň kalbynda çuňňur orun aldy. Aýratynam, dünýäniň dürli künjeklerinde ýaşayan türkmenleriň arasynda hem uly hormata we sylaga mynasyp bolup, ol ýerlerdäki türkmenler şahyryň goşgularyny tanatmak, neşir etmek ugrunda hem saldamly goşant goşupdyrlar. Şeýle-de, Magtymgulynyň goşgularynyň ençeme dillere terjime edilmegi şahyryň eserlerini dünýä medeniýetiniň, edebiýatynyň derejesine çenli ýokary göterdi. Onuň eserleri umumadamzat ruhy we ylmy gymmatlyklarynyň ulgamyna goşuldy.

Beýik türkmen şahyry Magtymgulynyň şygrylary barada gürrüň edilende, edebiýatyň taryhyny öwrenen birnäçe görnükli alymlaryň oňa beren bahalaryny, eden işlerini ýatlaman geçmek mümkin däl. Ine, şeýle alymlaryň biri-de bütin ömrüni ylma we ol gymmatly mirasy dünýä tanatmaga, neşir etmäge bagyşlan Molla Abdurrahman Niýazydyr. Ol Magtymgulynyň şygrylaryny çap edip, Astrahan türkmenlerine ýetirmekde örän uly iş eden alymdyr.

Türki dilleriň taryhynda öçmejek yz galdyran tanymlal alym Molla Abdurrahman Niýazydyr. Astrahan türkmenlerinden bolan Molla Abdurrahman Niýazynyň doly ady Molla Abdurrahman Nurmuhammet ogly Niýazydyr (1855-1927). XIX we XX asyrlaryň sepgidinde ýaşan dilçi alym ömür ýolunda türki dillere we edebiýatyna degişli diýseň gymmatly işleri miras galdyrypdyr. Şolardan biri hem alymyň Magtymgulynyň şygrylaryny özünde jemleýän işidir.

Abdurrahman Niýazy türki dilleriň gymmatly mirasyny tirsegine galdyrmak, ajaýyp hazynalary dünýä ylmyna tanatmak maksady bilen olary neşir etmek işine girişýär. Bu işe bolsa beýik şahyr Magtymgulynyň döredijiligi bilen başlamagyň maksada laýyk boljakdygyny şu sözler bilen beýan edýär: “Başlangyç hökmünde edebiýatymyzyň hakykata we ahлага mahsus

bolan eserleriniň içinden hormatly Magtymguly hezretleriniň diwanynyň şu birinji tomuny neşir etmek bilen işe girişdim” (s. 2).

Bu maksatdan ugur alan dilçi alymyň şol ýyllarda beýik şahyryň türkmen dilindäki dürli golýazma nusgalaryna salgylanyp, şahyryň şygrylaryny ýygandygyny görmek bolýar. Netijede bolsa, Astrahanda Magtymgulynyň goşgular ýygandygynyň düşündirişli we rejelenen neşirini “Magtymguly diwany” ady bilen 1912-nji ýylda Astrahanda A. Omarow çaphanasynda neşir etdirýär. Şeýlelikde, şahyryň eserleri, XX asyryň birinji çäryeginde arap elipbiýinde Astrahandaky okyjylara ýetirilipdir.

Molla Abdurrahman Niýazy “Magtymguly jenaplary we onuň diwany” atly girişinde “Magtymguly jenaplary türkmen halkyndan, Gökleň taýpasyndan – Gerkez tiresinden” diýip beýan edip başlaýar. Niýazy şahyryň diwany hakynda bolsa “Şahyr jenaplary ýatlanan diwany ajaýyp ahlaga, gözəl terbiýä, (sözün) gysgasy adamzada hyzmat edipdir. Şol sebäpli bu eser, älemdäki ähli adamzadyň ygtybaryna eýe bolup, asyrlar durdugyça hormat we ähmiýetini saklar. Hususy hanalarda, maşgala arasynda we umumy ylym we edep mejlislerinde okalyp, pent we ybrat alarlyk edebi we ahlaky bir eserdir” diýip beýan edipdir.

Molla Abdurrahman Niýazyň “Magtymguly diwany” ady bilen neşir eden eseriniň daşgy gapagynda, şahyryň Orta Aziýa halklarynyň şygryýetinde iň gadymy we meşhur şekilleriniň biri bolan we dörtlük manysyny aňladýan “rubagy” diýip akyldaryň “Yshan kaýsy, bilinmez” atly goşgusynyň soňky bendini mysal getiripdir:

Magtymguly, jan myhmandyr, göwre-läş,

Ýagşa dost köp, ýaman bolsaň, ýok gardaş,

Bu eýýamda baş aýakdyr, aýak-baş,

Ýagşy kaýsy, ýaman kaýsy bilinmez.

Şonuň ýaly-da, baş bentli şygyr (pentametr) ýa-da başlik manysyny aňladýan “Muhammes” bilen beýan edip, şahyryň “Ene-de bizni” diýen goşgusyny mysal getiripdir:

Magtymguly, binowa, biçäre-andalyby,

Bir parça gam döwrany, bolmuş onuň nesibi,

Ýygylsa, kylmaz çäre oňa dehrin tebibî,

Her mejlisde, söhbetde şat eýläň biz garyby,

Eý, ýaranlar, ýat ediň haýru-dogada bizni.

Molla Abdurrahman Niýazy tarapyndan neşir edilen neşire şahyryň 46 sany goşgusy girizilipdir. Goşgular atlary ýa-da tertip sanlar boýunça tertiplenmän, eýsem, diňe şygrylaryň arasyny bölýän ýşaratlar arkaly düzülipdir.

Alymyň bu neşirine diýseň kämil neşirlerden biri diýmek bolar. Kitapda ýerleşdirilen şygrylaryň atlary: “Gelen eşýa”, “Ryýadan, ýa Rep”, “Bir-birine bezenip”, “Jem bolup”, “Köňül ýatmaz hiç”, “Söhbet ýagşydyr”, “Göze myhmandyr”, “Daşy syndyrar”, “Keçdir, ýaranlar”, “Dag saýar”, “Är ýanynda bellidir”, “At ýanynda bellidir”, “Düýşüne degmez”, “Salar guşun aňlamaz”, “Yhsan kaýsy, bilinmez”, “Päli bendäniň”, “Aty gerek”, “Joşa ýetdiň”, “Bitmek gerek”, “Görgeç, Resul”, “Repbim Jelil”, “Aşyk bolmyşam”, “Könlüm”, “Guluň boldum”, “Ýetişdi salym”, “Ýagmyr Ýagdyr, Soltanym”, “Gul bolgul”, “Baka-baka gider sen”, “Biwepalardan”, “Bolar sen”, “Abat galmasyn”, “Geçdi diýip aglaryn”, “Sözi geçer janyňdan”, “At isläriň”, “Ölmesden burun”, “Haýrandadyr haýranda”, “Duz hem bolmasa”, “Golda bary bolmasa”, “Meýdan ýoluksa”, “Ar bile”, “Kär bile”, “Many bilmez ýaşynda”, “Jan içinde”, “Gözlemeýin bolarmy”, “Ekip geçdi”, “Enede bizni”,

Beýtleriniň käbirleri galdyrylan goşgular: “Keçdir, ýaranlar”, “Dag saýar”. Goşgularyň käbir beýtleriniň ýa-da setirleriniň ýerleriniň çalşylandygyny ýa-da sözleriniň başgaça aýdylandygyny hem görmek bolýar. Mysal üçin, şahyryň “Gelen eşýa” atly şygrynyň birinji beýdindäki “Zikriň diller-de guýa” diýen setirini “Zikriň diller-de peýda” diýip alandygyny görmek bolýar.

Hakdan içen söz ussady beýik akyldarymyzyň diwany hemişe alymlaryň üns merkezinde bolupdyr. Şahyryň Molla Abdurrahman Niýazy tarapyndan neşir edilen goşgular ýygynyndysy onuň eserleriniň tutuş adamzat üçin terbiýe mekdebi hökmünde dünýäniň dürli künjeklerinde ýaşayan türkmenler we beýleki halklar tarapyndan giňden öwrenilendigini we ony okamaga uly islegleriň bolandygyny görkezýän saldamly işleriň biridir.